

TANULMÁNYOK

**Új avar kori lelőhely Veszprémben,
a Veszprém-Csucskai-dűlőben**

S. PERÉMI ÁGOTA

Különleges körülmények között, különleges helyen került elő Veszprém legújabb avar kori lelőhelye, az egykor itt élt avarság temetője.

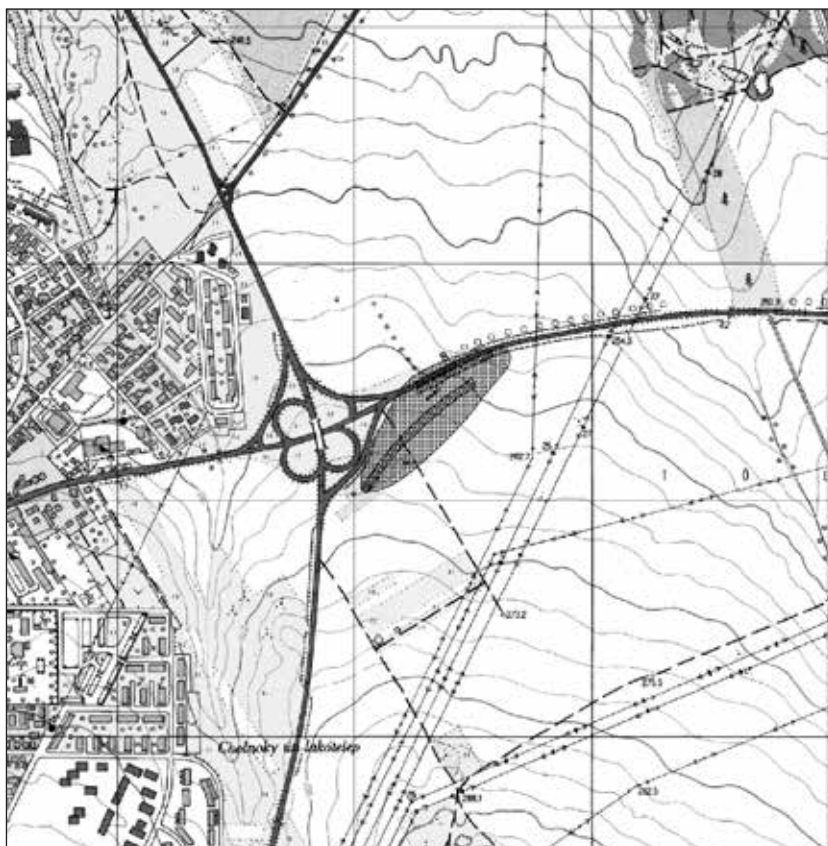
A lelőhely a 8. sz. főút építése során, a Veszprémet délről elkerülő út építése során látott napvilágot, gyakorlatilag a város határában, annak az útnak a nyomvonalában volt, amelyet a városba közúton jövők vagy távozók évszázadokon keresztül használtak. Nem is gyaníhattuk, hogy az aszfaltút alatt, csupán 100–120 centiméter mélyen egy több mint ezer évvel ezelőtt, talán éppen a mai város területén élt nép temetője található. Ugyanakkor a feltárások komoly nehézségekkel is jártak, ugyanis az itt haladó közlekedési út több évtized alatt történő folyamatos használata miatt a földrétegek erősen össze voltak tömörülve, betonkeménységűek voltak.

A lelőhely korábban ismeretlen volt, mindazok ellenére, hogy az újkorban különböző vezetékekkel, építkezésekkel többször is megbolygatták a sírokat. Ezek nyomait a feltárások során több esetben is megfigyelhettük. Az egyes nyomvonalak árcai a mélyebb sírokat nem érték el, de az esetlegesen elpusztított, sekélyebb sírokról nincs információnk.

A feltáró munkát nagymértékben nehezítette az igen szűkös határidő, az időjárási körülmények, az ásatási terület közvetlen közelében folyamatosan haladó gépkocsi forgalom. Mindezek ellenére igyekeztünk a szakmai követelményeknek megfelelő lehető legmagasabb szintű munkát végezni. Ez elsősorban a feladatban résztvevők odaadó munkájának köszönhető: a múzeum munkatársainak, régésztan hallgatóknak és nem utolsósorban a múzeum önkéntes segítőinek, akiknek ez úton is köszönettel tartozunk.

A temető előkerülési körülményei is különlegesek voltak, ugyanis a törvényi előírásoknak megfelelően az útépités nagyberuházásnak minősült, így a földmunkák során a múzeum régészeti megfigyelés keretében végezte a régészeti

munkát. 2020. októberének végén a várost elkerülő, a Balaton felé haladó út nyomvonalát építették. Ennek során, a jövőbeni útfelület tükrének kialakításakor II. világháborús lövészárkok rendszer (Klára vonal), lőszerok, valamint egy itt elhunyt, temetetlen, fiatal szovjet katona földi maradványai kerültek elő. Ezek elszállítása érdekében értesítettük a megfelelő hatóságokat. A helyszínre érkező Győrffy-Villám Zsombor, Papp Attila és Pálffy Sándor kollégák ugyanakkor a területen sírokra utaló elszíneződéseket, beásásokat is felfedeztek. Ezek közül az egyikbe belebontottak. Az itt előkerülő apró gyöngy alapján a sír közép avar korra keltezhető leány temetkezésének bizonyult. A hivatalos szervekkel, kivitelezőkkel egyeztetve lehetőségünk nyílt a látható sírfoltok feltárására. Sajnos erre csak az új nyomvonal déli szakaszán volt mód, ugyanis az északi, Balaton felé menő útsáv már elkészült. Az út alatt levő sírokról így sajnos már semmit nem tudunk.

1. ábra: Veszprém-Csucsakai-dűlői avar kori lelőhely

Az ásatások első szakaszában, 2020 novemberében, több mint 5000 m²-es felületet tudtunk feltárni, ahol összesen 58 kisebb-nagyobb objektumot tudtunk megfigyelni, amelyek a kutatott terület teljes hosszában és szélességében helyezkedtek el. Egyúttal a feltárássra kijelölt rész teljes területén végig tudtuk dokumentálni a II. világháborús lövészárkok rendszert, amelynek mélysége nem érte el a sírokat. A temetkezésekben megfigyelt bolygatások elsősorban korabeli sírrablásokhoz köthetők, kevés kivétellel állati vagy növényi bolygatást is tapasztaltunk.

A feltárt objektumok közül hétben avar korra keltezhető temetkezéseket találtunk, amelyek közül elsősorban a fegyver mellékletes férfi sírokat emelhetjük ki (2., 3. és 7. sírok). Ezekből kerültek ki a legszebb leletek is, mindazok ellenére, hogy közülük kettő bolygatott, rabolt volt. Mindegyikben volt íjcsont melléklet, nyílcsúcsok, övveretek és a szokásos vas csat-kés-karika leletek. Ugyanakkor a 2. sírban faragott csontlemezek is napvilágot láttak, amelyek eredetileg nyíltartó tegez díszítettek. Sikerült pontosan megfigyelni sírban való helyzetüket, így lehetőség nyílt elkészíteni a tegez rekonstrukcióját. Ez Pári Vilmosnak és munkatársainak (Magyar Történelmi Íjász Társaság és a Zengő Nyíl Történelmi Íjász Iskola és Kísérleti Régészeti Műhely) köszönhető, akik a 2. sír íjának hiteles, működő mását is elkészítették. Ez úton is köszönöm munkájukat.

A fegyveres férfiak csoportjában, az antropológiai vizsgálatok szerint, a 2. sírban egy 25–29, míg a 3. sírban egy 15–19 éves férfi nyugodott. Utóbbi esetben a háti és ágyéki csigolyákon fizikai terhelésre kialakult sérülés (sérv) volt látható, míg az idősebb férfi esetében TBC (tuberculosis) kóros megbetegedés nyomait figyelhették meg a vázon.¹ Ennek a járványos, fertőző betegségnek az emberi csontokon mutatkozó elváltozásait más esetben is ki lehetett mutatni. (Lásd dr. Tóth Gábor tanulmányát a Veszprémi Szemle 2024/1. kötetében.)

A kora avar kor végére, közép avar kor elejére (660–680. évek) keltezhető sírok csoportjában a nagyfokú rablás ellenére három nő/leány sírja is előkerült.² 1. sírban nyugvó 11–13 éves leány az antropológiai vizsgálat szerint volt a legeszebbesebb, talán korai halálát más trauma okozhatta. A sír kirablása a koponya környékét érte el. A sírrablók, ahogy a többi esetben is, pontosan tudták hol érdemes beleásni a sírokba, azaz a sírhantok a rablás idején még jól látszottak. A leletek közül megmaradtak a gyöngy mellékletek, a gyöngyök közé fűzött átljukasztott római érmek, bronz fülbevaló karika, a ruhát összefogó vas csat,

¹ Az első hét sír anyagát Libor Csilla (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár) antropológus dolgozta fel, akinek ez úton is köszönetet mondunk a munkájáért.

² A 6. sírt teljes egészében megbolygatták, az emberi csontok közül is csak töredékek maradtak meg.

valamint kés. A 4. sírba 40–59 éves, míg az 5. sírba 35–44 éves nőt temettek el. Mindkét esetben több degeneratív elváltozást lehetett kimutatni a csontvázaikon. Leletanyaguk a nagyfokú rablás miatt igen csekély. (Visszadobott gömbös fülbevaló, töredékes vasleletek, gyöngyök.) A leletanyag, az antropológiai vizsgálatok (a csoport populációjára inkább a mongoloid jelleg jellemző) alapján a temető első generációjának sírjai nagy valószínűséggel a VII. század harmadik harmadában beköltöző avar néphez köthetők.

E korai temetőrész egyik legszebb temetkezése a 7. sírből került elő. Maga a sír az 1–6. sírok csoportjától 60–70 méterre helyezkedett el, mintegy elkülönülve a többi hasonló korú temetkezéstől. Ez volt az egyetlen bolygatatlan sír a feltárások első szakaszában. Úgy tűnhet, hogy ebben az esetben magányos sírról van szó, de ez a temetőszerkezet, inkább temetési terület, nem szokatlan különösen a kora avar korban, de mint példánk is mutatja, a későbbi időszakban is megfigyelhető. Számunkra, mivel itt nagyobb összefüggő felület egyidejű feltárása került sor, most nyílt lehetőség arra, hogy ezt a jelenséget dokumentálhassuk.

A 67 cm mély aknasírban egy 30–34 éves mongoloid férfi nyugodott. A csontokon fizikai terhelésre utaló porckorong sérv nyomai, valamint a bal tibian gyógyult törés volt megfigyelhető, amely dislocatio (rosszul összeforrt, elmozdult csontok) miatt megvastagodott.

A mellékletek alapján valószínűleg a közösség fegyveres vezetője lehetett. Hátját, a közép avar kor férfi viseleti szokásának megfelelően, két varkocsba fonta, végére bronz varkocsszorítót húzott, amelynek felső lapját fogazott fonatminta

2. ábra: 7. sír 3D felvétel a helyszínen (Fotó Győrffy-Villám Zsombor, LDM)

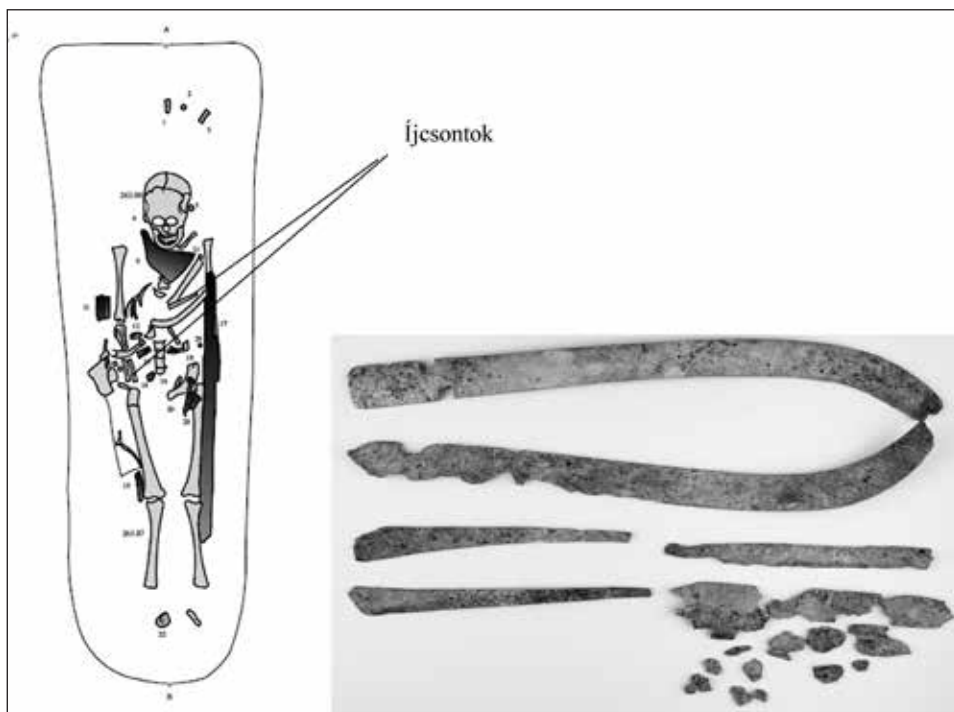
3. ábra: 7. sír varkocsszorítók és fülbevalók (Fotó Sárközi Judit, LDM)

díszítette. Fülében egy-egy nagyobb gyöngycsüngővel díszített ezüst fülbevalót viselt. Derékán (valójában a medencecsontokon és alatt előkerült leletekről van szó) bronz lemezből préselt veretekkel díszített öv volt.³ A vascsattal összefogott díszszegecsekkel kivert öv, a mellékszíjak végén levő díszítetlen bronzlemez szíjvégek alapján az öv még valamikor a VII. század második harmadában készülhetett, de sírba már a század harmadik harmadában került viselőjével együtt. Az öv jobb oldalára erősítette fel a fatokban tartott közel 14 centiméter hosszú vas kését, amely hosszan lógott le a combcsont (térd magasságában) mellett. Ugyanezen az oldalon viselte a tarsolyát (minden bizonnyal bőrből készült), amelyben további kisebb, 6,6 centiméter hosszú vaskés, különböző vas szerszámok, tárgyak, valamint egy zöldes-szürke színű kő (fenőkő?) is volt.

A sírban nyugvó férfi harcos voltát igazolják a sírban talált fegyverek: íjcsont maradványok, nyilak, láncpáncél töredékek, kétélű kard.

A sírban előkerült íjcsontok helyzete alapján az íjat az elhunyt kereszttben, ferdén helyezték el. Az egyenesre vágott, keskeny, 2,3 cm széles felső íjcsontok a „mellkas” bal oldalán, ferdén helyezkedtek el. Az íj középcsontjai ugyanakkor szilánkosra törve kerültek elő a jobb medencecsontokon. Az alsó kar csontjai nem voltak meg. Egyértelműen szándékosan összetört íjról van szó. Olyan benyomást keltettek, mintha temetéskor a behelyezett íj közepére erőteljesen rátaposva törték volna el. Hasonló rítust más, bolygatatlan sírok esetében is megfigyeltek. Viszonylag ritka jelenségről van szó. Általában a szándékosan középen ketté tört íjat összehajtva az elhunyt koponyájának környékén találták meg. A csucskai 7. sír törött íjához hasonló, alsó íjcsont nélküli előfordulásra eddig csupán egy hasonló esetet ismerünk, valószínűleg a szándékos íjrongálás másik változatát képviselhetik.

³ A veretes övek, különösen a férfiak/fiúk esetében, az egész avar kor folyamán nyomon követhetők, mi több, a régészeti kutatás számára fontos keltező értékkel bírnak. Ezek kivitele, készítése, formája, díszítése, az övek szerkezete egy-egy temetkezés keltezését segítik.

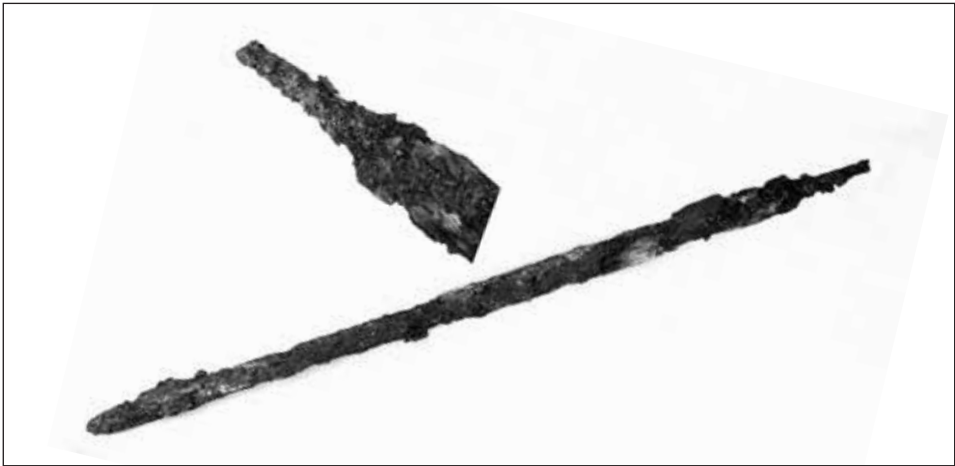
4. ábra: 7. sír íjcsontok (Fotó Sárközi Judit, LDM)

A jelenség háttérével kapcsolatban érdekesek eredményeket hoztak a kutatók. Úgy tűnik, hogy az íj kettőtörésével az adott közösség vezetőjének halálát jelezték. Ugyanakkor az íj nem csak fegyver, hanem hatalmi jelvény is volt, így az íj pusztulása/használatlanná tétele egyúttal a vezető hatalmának megszűnését is szimbolizálhatta. A kevés biztos adat alapján elsősorban a rangosabb férfiak temetkezéseiben fordul elő ez a szokás, pontosabban a VII. század harmadik harmadában eltemetettek körében figyelhető meg, akik egy etnikailag (jellemzően mongoloidok) és a temetkezési szokások tekintetében egységes, jól körülhatárolható csoportot alkotnak.⁴ Ebbe a csoportba sorolható a 7. sír elhunytja is.⁵

⁴ Az összetört avar és honfoglalás kori íjakkal Lezsák Gabriella több tanulmányban is foglalkozott. M. LEZSÁK 2017. 399–411. o.; M. LEZSÁK 2020. 15–27. o.

⁵ Nem zárható ki, hogy a szándékos íjtörés több esetben is előfordulhatott, de ennek bizonyítása csak abban az esetben lehetséges, ha a sír bolygatatlan volt, illetve olyan íjat tartalmazott, amelynek karjait, markolatát csontlemezzel merevítették. Gyakran, mint ahogy az alábbiakban is látni fogjuk, több esetben nyílcúcsokat tartalmazó sírokból hiányoztak az íjra utaló leletek. Ezek hiányában nehéz következtetni arra, hogy mennyire lehetett általános szokás.

A 7. sírban 2 darab nagyobb vas nyílcsúcs került elő, amely az avar korban jellemző három élű változat volt. Mindkettő a bal medencecsontokon volt, ahol egy kis vas akasztó töredéke is napvilágot látott, jelezve, hogy eredetileg a nyilakat tegezben tartották. Maga a tegez minden bizonnyal valamilyen szerves anyagból, talán fakéregből, bőrből készült. Ennek nyomai már nem maradtak meg. A nyilak helyzete alapján, kalkulálva a nyílvevesszők feltételezett hosszával is, a tegezt lecsatolva helyezték az elhunyra, keresztben a bal medencére, a két combcsont közötti részre.

5. ábra: 7. sír kard lelete és részlete (Fotó Sárközi Judit, LDM)

Ritka mellékletek közé tartoznak a láncpáncél leletek, pontosabban egyelőre a csucskai 7. sír darabja az egyedüli, amelyet viseleti helyen, a védőöltözet részeként a „nyakon” (nyakcsigolyákon) és a „mellkason” (bordákon) találtunk meg egy csomóban. Valószínűleg felgyűrődött, háromszög alakú, 15x23 centiméteres darab volt. Természetesen a régészeti szakirodalomban az avar kor különböző fázisaiban ismertek láncpáncél leletek, de ezek jó része női vagy gyermek sírokból került elő. Ezek a kisebb-nagyobb láncpáncél darabok ugyanakkor inkább amulettként, óvó-védő szerepet tölthettek be. Fegyveres férfi sírjában általában a sír valamelyik részén található láncpáncél darabok. Néhány kora avar kori ló sírból is ismertek tenyérynyi méretű, vaskarikákból fűzött láncpáncél részletek, amelyek az előkerülési hely alapján a ló páncéljának részei voltak.⁶

⁶ Például a Szegvár-Oromdűlő 33. sír esetében, ahol a ló bal mellső bordáin, a bal lapocka és a csigolyasor közötti részről került elő egy 11x9,5 cm-es töredék. LŐRINCZY 2022. 181–182. o.

Az apró vaskarikákból sűrűn összefűzött láncpáncélok különösen az avar kor későbbi időszakában bukkantak fel egyre gyakrabban. Ennek oka a korábbi nehézlóvaság szerepének csökkenése. Helyette megjelent a gyorsabb könnyűlovaság. Megváltoztak a közelharc fegyverei is: a korábban egyponthos felfüggesztésű kardok helyett a kétponthos felfüggesztésű szablyák kerültek előtérbe. A változás a lándzsák esetében is nyomon követhető: megjelentek a keskeny pengéjű kónikus lándzsacsúcsok. Ezek ellen a láncpáncélok jobban ellátták védelmi szerepüket, mint a korábbi lemezes, lamellás változatok. A változást néhány ábrázolás is alátámasztja: a nagyszentmiklósi kincs 2. edénye vagy a Balatonszőlős-Tsz istálló szórvány övveretei, amelyek láncpáncélos, lándzsás férfiakat ábrázolnak. A csucskai-dűlői láncpáncél darab a védőfegyverzetben történő változást jelzi, de egyúttal ezek rendeltetészerű viseletének első ismert példája.

A 7. sír további fegyvere egy egyenes, kétélű, keresztvas nélküli vas kard, amely lecsatolt állapotban, fa tokban a bal felkar és alkarcsontokra fektetve került elő. Hossza 89,5 cm, penge szélesség 3,5–4 cm. A középső nyélállású markolat hossza 9,4 cm, szélessége 1,7 cm. Ez a kard típus a második leggyakrabban előforduló változat. Méretei alapján a VII. század 2. harmadára keltezhető. E kardok közös sajátossága, hogy a kétélű penge lencse átmetszetű, ugyanakkor nem rendelkeznek keresztvassal és a markolatot, illetve a tokot díszítő nemesfémlemez veretekkel.

Hasonló kardok többsége a Dél-Alföldről ismert, de közülük kilenc dunántúli lelőhelyekről származik. A kísérő leletek alapján a Dunántúlon a VII. század első feléből, a VII. század második harmadára keltezhető sír együttesekből jól ismertek. Ez a datálás megfelel a csucskai-dűlői sír keltezésének.⁷ A kardtok fa anyagának vizsgálata még nem történt meg, de más kardtokok vizsgálata alapján tudjuk, hogy fűzfá, nyírfa, vörösfenyő, magyar hárs szolgált alapanyagul, amelyeket a vizsgált esetekben még bőrrel is bevontak.

Összességében a Veszprém-Csucskai-dűlői 7. sírban ereje teljében levő mongoloid harcos férfi nyugodott, fegyvereivel, védelmét szolgáló láncpáncéllal és a korabeli viseletnek megfelelő tárgyaival. A hasonló korú temetkezésektől távolabb helyezték nyugalomra, minden bizonnyal a rangjának megillető távolságban a többiektől. A leletek alapján az adott közösség rangos vezetője lehetett, aki a VII. század közepe után, a VII. század harmadik harmadában hunyt el.

⁷ Veszprém megyében egyenes, két élű kard Pápa-Úrdomb 1. sírból ismert és valószínűleg a Várpalota-Bántapusztai 20. sír kardja is hasonló lehet. Kora avar korból a múzeum gyűjteményében egy egyélű, karikacsüngős kard található Veszprém-Kádárta-Gelemér 15. sírjából. A többi szálfegyver szablya: Öskü-Agyaggödör 2. sír, Balatonudvari-Fövényes 195., 531. sírokból ismert, közép avar korra keltezhető.

A VII. század közepe után itt megtelepedő és ide temetkező avar közösség, ezen belül a fegyveres férfiak feladata lehetett az itt élő avar közösségek védelmének ellátása, az itt vezető utak ellenőrzése. Sajnos ennek a korai temetőrésznek csupán a bemutatott hét sírját volt lehetőségünk feltárni.

A temető további részleteit a már elkészült elkerülő út nyomvonalának északi oldalán kialakított vízelvezető árok ásása közben, az árok alján és rézsűjében tudtuk feltárni 2021. év elején. Ezek a korábban kutatott területtől távolabb, a lelőhely keleti részén voltak. A két temetőrész kapcsolatát, folyamatosságát nem tudtuk dokumentálni, de egyértelmű, hogy a két részlet összetartozik. Mindazon ellenére van ez így, hogy az ekkor előkerült temetkezések már egy későbbi időszakra keltezhetők. Ekkor újabb nyolc sírt sikerült feltárni, amelyek közül csupán hetet tudtunk kibontani a rézsű kisebb megbontásával.⁸ Az előkerült sírokban, a leletanyag és csontvázak alapján, két gyermek, két nő, három férfi nyugodott.

Ugyancsak 2021. évben, szeptemberben és novemberben, volt módunk egy-egy rövidebb feltárássra, ugyanis mint arra számítani lehetett, a temető tovább folytatódott északi irányba. A lelőhely újabb részlete Veszprém város keleti határában, a régi 8-as főközlekedési út Veszprém felé vezető északi oldalán, az út nyomvonalának és vízelvezető árkának építése közben került elő.⁹ (Lásd az 1. ábrát) A szeptemberi munkák során újabb 33 sírt sikerült megmenteni, amelyek közül négyet csak félig lehetett kibontani. A sírok további részei az út déli felére húzódtak át, rábontás nem volt lehetséges. Teljes feltárássukat az útépités következő fázisában terveztük. A sírok közül kettő üres volt (valószínűleg eldózerolták), míg egy sírban két felnőtt nyugodott.

A szeptemberi feltárási munka folytatásaként novemberben a bekötőút bal oldali pályájának munkálatai során volt lehetőség a temető újabb részének feltáráására. A korábbi évek, évtizedek alatt több árokkal, vezetékkel bolygatták a területet, de ezek csupán néhány helyen érték el a sírok szintjét. A feltárási munkák során újabb 28 sírt és 3 objektumot, árok részletet sikerült dokumentálni. Sajnos a korábbi tervekkel szemben a szeptemberben félig kibontott sírokat az építkezés technológiája miatt már nem tudtuk feltárni.

Az öt különböző időpontban és az útépités fázisainak megfelelő ütemben, a rendelkezésünkre álló területen összesen 74 sírt, sírrészletet vagy sír nyomokat tudtunk megmenteni.¹⁰

⁸ A 9. számú sírnak csupán egy kisebb része látszott az árokban, teljes feltáráshoz már nem járult hozzá a kivitelező.

⁹ A városi új uszodával egy vonalban.

¹⁰ Három erősen bolygatott objektum esetében ezeknek a temetőhöz való tartozása kérdéses.

A temető szerkezete kapcsán jól megfigyelhető, hogy a sírok többé-kevésbé szabályos nyugat-keleti irányú sorokba rendeződtek, a sírok helyenként sűrűsödtek, kisebb csoportokat alkottak. Sajnos a temető teljes kiterjedéséről vagy a szerkezetével kapcsolatban egyelőre más adatokkal nem rendelkezünk. Jelenleg csak az bizonyos, hogy a városba vezető út sávjában feltárt területen a temető nyugati és keleti szélét sikerült megtalálni, de ugyanitt sem az északi, sem a déli kiterjedése nem ismert. Ugyanígy nem tudjuk, hogy a temető két – korai és későbbi – részén milyen, mennyi temetkezés található, hogy kapcsolódtak össze. Ezekre a kérdésekre csak további kutatásokkal tudnánk választ adni.

A feltárások első szakaszában előkerült sírokkal összehasonlítva, a később feltárt sírok több szempontból is más jellegűek voltak, a jellegzetes közép és a késő avar időszakot reprezentálták. Ezt mind a temetkezési szokások, mind a leletanyag alapján jól nyomon tudtuk követni.

Temetkezési szokások

Általánosságban elmondható, hogy a sírok mindegyike téglalap alakú, lekerített sarkú akna sír volt. Néhány esetet kivéve az átlagos mélység 68–80 cm között volt. Ugyanakkor, ahogy az más temetők esetében is jellemző, a gyermek sírok sekélyek voltak: 11–34 cm közötti mélység jellemző. Csecsemő temetkezéseket nem találtunk, ami a terület többszöri bolygatásának is betudható.

Az elhunytakat általában hanyatt fektetett, nyújtott helyzetben helyezték a sírba. A karcsonatok nyújtott helyzetben, a csontváz mellett voltak. A comb- és lábszárcsonatok is általában nyújtott helyzetben kerültek elő.

A korai időszakban a sírok általában NyÉNy–KDK-i tájolásúak, kivéve a kora avar kor végi 3. és 7. sírokat (NyDNy–KÉK). A közép avar korra jellemző módon a tájolás egyre inkább észak felé tolódott (ÉNy–DK), míg a késői sírok jó része ÉÉNy–DDK-i, illetve É–D-i volt. Ezek a tájolási adatok, lassú északi irányban történő elmozdulás, megfelelnek a hasonló korú avar kori temetők tájolási adatainak. Ugyanakkor, különleges módon, a közép avar kori sírok között, a feltárt terület közepén, egy sírsor esetében, illetve a feltárt terület nyugati szélén Ny–K-i tájolású sírokat találtunk. Gyakorlatilag a temető soros rendjére merőlegesen helyezkedtek el. Mindezek ellenére ezekben az esetekben a leletanyag nem tért el a körülöttük levő sírok anyagától. Egyelőre nem tudjuk megmagyarázni ezt az átlagtól eltérő jelenséget. Egy esetben, a 45. felnőtt sír esetében, ellenkező, azaz D–É-i tájolást lehetett megfigyelni.

A sírokban koporsóra utaló nyomokat csupán egy biztos esetben lehetett megfigyelni. A 64. kislány rabolt, bolygatott sírjában bontás során, 30 cm mélyen

gyenge koporsó nyomok voltak. A deszka 1 cm vastag volt. Sajnos a szerkezetét már nem lehetett megállapítani.

Több csontváz esetében a csontok elhelyezkedése alapján arra gondolhatunk, hogy az elhunytat a temetés során eredetileg valamilyen szerves anyagú takaróba szorosan belecsavarhatták. (Például 14. férfi és 15. nő sírja). Ugyancsak érdekes temetkezési szokás, hogy egy-két esetben a csontvázak szintje alatt a sír aljáig átlagban 8–10 cm földréteget lehetett megfigyelni. Ez arra utalhat, hogy temetéskor valamilyen vastag szerves anyagot helyeztek a sír aljába és erre fektették az elhunytat.

Két esetben kettős temetkezés került elő, vagyis egy sírgödörben ketten nyugodtak. A halottakat egy időben temették el. A 38. sírban 23–30 éves nőt és 30–40 éves férfit, a 60. sírban 23–32 éves és 52–58 éves férfit temettek el. Nagy valószínűséggel rokonai kapcsolatok lehettek közöttük. Avar kori, különösen a későbbi időszak temetőiben, nem ritka a kettős vagy többes temetkezés.¹¹ Az okok között számításba jönnek különböző járványok, betegségek, de különösen a késői időszakban akár más, mentális problémák, szorongás, öngyilkosság stb. is felmerülhet. Esetünkben inkább az előbbi okok játszhattak közre, amire az embertani vizsgálatok eredményei alapján is gondolhatunk. A csucskai közösségben jelentős számban mutatható ki a csontgümőkor, azaz tbc, mint többek közt a 60. sír B csontváza esetében is. További kettős, felnőtt-gyermek közös sírja volt a 3., 23. és 43. sírban, de mindhárom esetben olyan nagyfokú volt a korabeli és az újkori bolygatás, hogy ezek kimutatása csak antropológiai elemzéssel sikerült.¹²

A korai és a későbbi temetőrész között mutatkozó különbségek egyik legszembetűnőbb jelensége, hogy a késői sírokban megjelentek az állatsont és edény mellékletek. Mindkettő az avarság pogány hitvilágához köthető: az eredetileg húsos ételmellékletek és az edényekben sírba helyezett folyékony italok az elhunyt túlvilági úttravalói voltak. Gyakran egy-egy sírban, egymásra halmozva, több állat csontját találtuk meg (szarvasmarha, sertés, juh/kecske, egy esetben halcsontok).

¹¹ Veszprém vármegye területéről számos hasonló temetkezést ismerünk: Veszprém-Kárdarta-Gelemér 2. és 3. sír, utóbbiban fiú testvérpár. Publikálás alatt; Szentgál-Köves telek 2. sír négyes temetkezés, valószínűleg két házaspárt közös sírgödörben, azonos időben történt temetése. Az egyik párt ellenkező tájolásban helyezték a sírba. (S. PERÉMI 2004. 79. o.); Nemesvámos-Kapsa utca 3. sír férfi-nő-gyerekek, családi (?) sír (S. PERÉMI 2006. 72. o.); Ajka-Akácus u. 7. számú telek 4. sír két felnőtt (S. PERÉMI 2008. 115–117. o.) Ajka-Avar utca 1. és 2. sír/1998. év (S. PERÉMI 2001. 174. o.).

¹² A temető embertani anyagát dr. Tóth Gábor (ELTE SEK BDPK Biológiai Tanszék, Szombathely) dolgozta fel, tanulmánya a *Veszprémi Szemle* 2024/1. kötetében olvasható. Munkáját ez úton is hálásan köszönjük.

Az edények száma kilenc, amelyeket általában a combcsontok, medencecsontok környékére (lehetőleg „kézközelbe”) helyeztek a sírba, kivéve az 54. fiatal leány sírját, ahol az edény a koponya mellett volt. A 34. férfi sír korongolt edényén kívül a többi kézzel készült, gyengébb kivitelű, esetenként bekarcolt hullámvonalakkal díszítettek.

Végezetül a rablások, bolygatások kapcsán tizenöt esetben figyeltük meg ezek nyomait. Részben korabeli rablások, bolygatások nyomai voltak, ugyanakkor több sír is újkori bolygatásnak esett áldozatul. Az esetek egy részében a csontvázak teljesen elpusztultak vagy a különböző nyomvonalas beruházások során bolygatták meg a temetkezéseket. Így sajnos e sírok kapcsán sok fontos információt veszítettünk. A feldolgozást nehezíti, hogy a rendelkezésre álló területek feltárására sincs egyelőre mód.

Leletanyag

Összefoglalónk első részében már szó volt a temető korai sírjainak leletanyagáról, de ahogy a temetkezési szokások (tájolás, étel-ital mellékletek), úgy a leletanyagban, a viseleti tárgyak vonatkozásában is megfigyelhetők a változások.

A férfi/fiú viseletének, ahogy arról már szó volt, az egyik legfontosabb része a veretekkel díszített öv volt. A bőr övre felszerelt ritkán arany, többségében ezüst, bronz vagy ónozott bronz lemezekből préselt, különböző formájú és díszítésű veretek a közép avar kori viseletnek is jellemzői. Ugyancsak e korszakra tehető a zömében bronz lemezből kivágott téglalap vagy négyyszögletes alakú veretek, amelyeket jellegzetes nagyfejű szegecsekkel erősítettek fel. A későbbi időszak veretei más technológiával, öntéssel készültek, az időszak korai fázisában griffeket, indákat jelenítettek meg, de a változatos szerkezetű övek divatjának végén növényi, inda, virág stb. ornamentika jelent meg. Ezek alapján a csucskai-dűlői férfi sírokat is jól tudjuk keltezni.

A temető feltárt késői részén hat veretes öv került elő. Préselt övdíszek három sírban voltak, amelyek a terület nyugati, észak-nyugati részén helyezkedtek.

6. ábra: 65. sír övveretek (Fotó Sárközi Judit, LDM)

7. ábra: 46. sír varkocsszorító, övveretek (Fotó Sárközi Judit, LDM)

8. ábra: 29. sír vegyes övveretek (Fotó Sárközi Judit, LDM)

Ezektől keletre, illetve észak-keletre találtuk a lemezből kivágott veretes öveket, míg a terület legkeletibb oldalán a veretek között már megjelent az öntött szíjvég is. Ez a területi elhelyezkedés egyúttal nagyon jól mutatja, hogy a késői időszak népességének temetője keleti, észak-keleti irányban folytatódott.

A korai és a későbbi férfi sírok közötti egyik lényeges eltérés a fegyverzetben mutatható ki. A harcos férfiak mellé temették a nyilaikat, ugyanakkor íjnak, legalább is csontlemezekkel megerősített íjnak, nem volt nyoma. A nyilak száma 1–5 darab között volt, jellegzetes három élű változatok, amelyek a teljes avar időszakban végig megtalálhatók. Összesen 21 sírban volt nyíl melléklet, némi túlzással szinte minden férfi/fiú sírban.¹³ Talán nem véletlenül, ugyanis nagy valószínűséggel az itt élő avar közösség feladatai közé tartozhatott a terület, az ezen keresztül haladó utak ellenőrzése, védelme. Ugyanakkor a hiányzó íjcsontok arra utalnak, hogy a fegyvert nem is tették be a sírba, esetleg, hogy olyan íjakat helyeztek be, amelyeknek nem voltak csontlemez részei.

A férfi viselet megszokott darabjai a vascsattal összefogott övek, amelyekre vaskarikák segítségével a fa tokban viselt, fanyelű késeket, vagy bőr/textil tarsolyokat akaszthatták. Utóbbiakban tartották a tűz csiholásához szükséges kovaköveket és vas csiholókat, vagy a számukra fontos tárgyakat, ahogy a

¹³ A leletanyag értékelése szempontjából sajnos a bolygatott, rabolt sírok csak korlátozottan használhatók.

szarvas agancsából készült bogozót is. Utóbbi leletből összesen három darab került elő.

Minden bizonnyal a férfiak hosszú, varkocsba font haját viseletek, legalább is erre utalnak a rangosabb férfiak sírjaiból előkerülő fém varkocsszorítók.¹⁴ Temetőnkben három sírból ismert. A már említett 7. síron kívül lemezes lappal ellátott a 46. (*Lásd 7. ábra*), míg rúd alakú változata a 60B. sírból látott napvilágot. Úgyszintén a rangosabb férfiak ritkán ezüst, gyakrabban bronz huzalból hajlított kerek karikájú fülbevalókat is viseltek, általában egy-egy darabot, ritkán párosával.

A női/leány sírok emlékanyaga is híven tükrözi az aktuális viseleti szokásokat. A korábbi időszakban kerek karikájú bronz fülbevalókat viseltek, amelyek kisebb-nagyobb gömbölyű gyöngycsüngővel voltak díszítve. Később a karika ovális alakúra változott, a gyöngycsüngő is hosszúkás, hasáb alakú lett.

Nyakukban gyöngysorokat hordtak, amelyek összetétele ugyancsak az adott időszak divatjának megfelelően apró sárga, fekete, barna ún. kásagyöngyökből állt, míg később egyes sorok jellemzők: a kásagyöngyök mellett megjelentek a világos zöld, kék, fekete dinnyemag formájú gyöngyszemek. A késői időszakban egyeduralmukodóvá váltak a csak dinnyemag alakú szemekből álló sorok. A gyöngyök közé időnként átfúrt római kori bronz érmeket is fűztek. (*Lásd 9. ábra*) A temető egyetlen karperec lelete a 17. sírből került elő, a kor divatjának megfelelően négyszögletes átmetszetű bronzhuzalból készült, felületét apró háromszög poncolással díszítették.

Ugancsak egyedüli leletként került elő a 20. kislány sírjából egy aranyozott felületű, kőberakásokkal díszített mellboglár, amely a nyaknál felhasított ruha összekapcsolására, díszítésére szolgált. (*Lásd 9. ábra, középen*)

A ruhájukat minden bizonnyal általában vas csatos övvel fogták össze, amelyre a férfiakhoz hasonló módon kis fa tokban viselt késüket, tarsolyukat is felfüggesztették. Ugyanakkor a ház körüli munkák során használt női/leány sírok kései méreteiket tekintve mindig kisebbek. A korabeli asszonyok munkája volt a szövés is. Ennek a hosszadalmas, fárasztó munkának egyik bizonyítéka a kenderből, lenből vagy gyapjúból készült szálak összesodrására, feltekerésére szolgáló, az orsófák alá erősített, felhúzott agyag orsógombok/orsókarikák. Ezeket szinte minden női sírban megtaláltuk.

¹⁴ A többi férfi varkocsát akár textil vagy bőr szalagokkal köthették össze. Erre utalhatott Theophanes bizánci történetíró sokszor idézett *Chronographia* c. munkájában is: „... Ugyanebben az időben bejött Bizáncba azoknak, akiket avaroknak mondanak, a furcsa népe s összefutott az egész város megnézésükre, mert soha még ilyen népet nem láttak. Hátul nagyon hosszú volt a hajuk szalagokkal megkötve és befonva...”

9. ábra: Női, gyermek sírok leletei. (Fotó Sárközi Judit, LDM)

Nagyon ritka lelet a 27., szinte teljes egészében elpusztított női sírból származó ásópapucs (10. ábra). A fából készült ásó lapjára, végére erősítették fel, így megkímélve magát a szerszámot, de egyúttal megkönnyítve a munkát. Könnyen, bárhol használható munkaeszközzről van szó, legyen szó kertről vagy szőlőről. Avar környezetből, hiteles feltárásból csupán néhány darab ismert.

10. ábra: Ásópapucs a 27. sírból (Fotó Sárközi Judit, LDM)

Az avar korban élt gyermekek viselete általában azonos volt a felnőttekével, csupán méretben és néhány életkorhoz kötött elemében tértek el tőlük. Ugyanakkor esetünkben csak gyerek sírokból ismertek a vasból készült kis gömbölyű csörgők. (9. ábra alsó sor) A belsejükben elhelyezett kisebb vas gömbök „szóaltatták” meg a csörgőt. Temetőnkben a 23. és a 33. sírokból került elő csörgő, az utóbbi esetben két darab is volt.

Röviden áttekintve a Csucskai-dűlőn eddig feltárt sírok anyagát úgy véljük, hogy a temetőt nagyjából a VII. század közepén, harmadik negyedében nyitották meg és a VII. század végén, a VIII. század elején még használták. Az első generáció sírjai a terület nyugati oldalán kerültek elő, majd keleti, északi irányba bővítették a temetőt. Összességében megállapítható, hogy bár a feltárások során a csucskai-dűlői temetőnek csupán kis részét ismerhettük meg, ez Veszprém város avar kori időszakának egyik igen fontos lelőhelye. A mai város területén korábban előkerült négy avar temetőjével együtt híven reprezentálja, igazolja azt a megállapításunkat, hogy a területen az egész avar kor folyamán fontos avar központ létezhetett.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- M. LEZSÁK Gabriella (2017): Törött és rongált íjak a népvándorlás kori és a 10–11. századi kárpát-medencei leletanyagban. (Broken and damaged bows in the Carpathian Basin find material of the Migration Period and of the 10th–11th centuries) *Hadak útján XXIV. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája: PPKE BTK Régészeti Tanszék – MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport. Esztergom 2014. november 4–6.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. Vol 3.2. Főszerk.: Türk Attila. Szerk.: Balogh Csilla – Major Balázs. Budapest – Esztergom. 399–411. o.
- M. LEZSÁK Gabriella (2020): A 6–11. századi Kárpát-medencei temetkezések szándékosan rongált íjairól. - О намеренно поврежденных луках из погребений Карпатского бассейна VI–XI вв. (Bilingvis tanulmány) *Первый Молдо-Венгерский Археологический Круглый Стол. Кишинёв, 10–11 июня 2015 г - I. Moldáo–magyar régészeti kerekasztal konferencia Kelet-Európa kora középkoráról. Chişinău, 2015. június 10–11.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia Vol. 18. Szerk.: Türk Attila – Budai D. Adorján O.Praem. – Лилия В. Дергачёва – Виталий С. Синика – Роман А. Рабинович. 15–27. o.
- LŐRINCZY Gábor (2022): A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszak (The Szegvár-Oromdűlő Cemetery and the Avar Period in the Trans-Tisza Region) *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. Vol. 25.* Szerk.: Lőrinczy Gábor – Major Balázs – Türk Attila. Budapest – Szeged – Szentés.
- S. PERÉMI Ágota (2001): Ajka-volt téglagyár késő avar kori sírjai (Spätawarische Gräber auf dem Gelände der ehemaligen Ziegelfabrik in Ajka) *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (WMMÉ), Szekszárd XXIII.* 161–220. o.
- S. PERÉMI Ágota (2004): Újabb avar kori leletek Veszprém megyében I. Késő avar kori sírok Szentgál-Kövestelek, Fűzfa utcában (More recent Avar period finds in Veszprém County I. Late Avar period graves in Fűzfa street, Szentgál-Kövestelek) *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (VMMK), Veszprém 23.* 73–97. o.
- S. PERÉMI Ágota (2006): Újabb avar kori leletek Veszprém megyében II. A Nemesvámos-Kapsa utcai avar kori sírok. (Further finds from the Avar age in Veszprém county II. The Avar graves of Kapsa street, Nemesvámos). *VMMK 24.* 67–94. o.
- S. PERÉMI Ágota (2008): Újabb avar kori leletek Veszprém megyében III. Az Ajka-Akácós utca 7. számú telek késő avar kori sírjai. (New finds of the avar Age in Veszprém county III. Late avar Age tombs in Ajka-Akácós street.) *VMMK 25.* 107–142. o.